

ПРЕПЯТСТВИЯТА ПРЕД ИНОВАЦИОННАТА ДЕЙНОСТ НА ПРЕДПРИЯТИЯТА

Анализирани резултатите от проведено наблюдение върху иновационната дейност в 59 предприятия на регионално равнище – Плевенска, Великотърновска, Габровска и Ловешка области. Констатира се, че вътрешните и външните икономически препятствия са причините, които оказват най-значително влияние върху недостатъчния иновационен потенциал на предприятията, групирани по размер, по форма на собственост и по механизъм на придобиването ѝ.

Доказва се, че от една страна, икономическите условия на външната среда определят необходимостта от технологични иновации, а от друга, микроединиците, които осъществяват активна иновационна дейност, са в състояние за най-кратко време да променят положително тази среда и нейните условия. Формира се изводът, че самите предприятия, които срещат по-големи препятствия пред своята иновационна дейност, като елементи на непосредствената среда са една от "барьерите" пред иновационната дейност.

Направен е опит чрез прилагането на факторен анализ да се установи каква роля и влияние имат съответните фактори при осъществяването на технологичните иновации в група предприятия.

JEL: O32; R11; D21

Наблюдаваните предприятия са групирани по признаците: размер (според броя на заетите), форма на собственост и механизъм на придобиване.¹ При анализа на факторите,² препятстващи иновационната

---

¹ При подбора на предприятията се ръководихме от изискванията за това те да извършват производствена дейност в индустриалния сектор на икономиката, да правят инвестиции (по данни на ТСБ) и да са разположени на територията на Плевенска, Великотърновска, Габровска и Ловешка области, които формират един регион. Тези изисквания при формирането на извадката осигуряват представителност на изследването, защото в нея се съдържат родовите белези на генералната съвкупност. Наблюдението беше извършено през октомври – декември 1999 г., като обхвана 5-годишен период. Използваната анкетна карта като средство за набиране на емпирични данни е изработена от проф. д-р ик. н. Ал. Димитров и ст.н.с. II ст. д-р Р. Чобанова. При нейното съставяне те се основават на методическите указания на ръководството "Oslo Manual" за набиране и интерпретация на данни за технологичните иновации.

При анализа те представляват само местата, където се проявява влиянието на наблюдаваните фактори на иновационната дейност на предприятията.

² Влиянието на всеки един от наблюдаваните фактори се определя чрез получаването на съответен за него тегловен коефициент, който е среднопретеглена величина на всеки фактор. Нейни компоненти са придадените числови значения на отговорите за всеки фактор: често, понякога или неоказващи влияние (съответно: 3, 2, 1). По този начин приемаме, че най-високата стойност на тегловния коефициент е 3, а най-ниската – 1. Това има смисъла на силно (често), средно (понякога), слабо (не) влияние на съответния фактор в наблюдаваните предприятия, разпределени по посочените признаци.

дейност в българските предприятия, се основаваме на разбирането, което има характер на изходна позиция. То се изразява в следното:

- Досега преходът към пазарна икономика и средата, в която работят предприятията, поражда в недостатъчна степен необходимостта от иновационна дейност в тях. Тази среда и нейните характерни черти не позволяват предприятията да се превърнат в иновативно способни структури. Иновационната им дейност в периода на икономическо реструктуриране среща "бариири", които произлизат не само от нея и от непълно изградените институции, но имат и нормативно-правен аспект.

- Технологичните иновации поради своята същност обикновено са придружени с някаква степен на неопределеност, която се отнася както до външната среда на предприятието, така и до системата на самото предприятие, т.е. до неговата вътрешна среда.

- Факторите, които препятстват иновационната дейност на предприятията, имат природа, даваща основание да ги обособим на две групи: на вътрешната и на външната среда.

Вътрешни препятствия пред иновационната дейност

Вътрешните фактори, които препятстват иновационната дейност, ще анализираме по низходящ ред, определен от величината на тегловния коефициент. Тези фактори можем да обособим в следните групи:

- вътрешни икономически фактори;
- недостатъчен потенциал на предприятията за иновации;
- други причини, препятстващи иновационната дейност.

Средният тегловен коефициент на групата на вътрешните за предприятията икономически фактори, препятстващи иновационната дейност, е 2.17. Той е по-голям от този на другите две групи вътрешни препятстващи фактори, а именно: недостатъчен собствен потенциал на предприятията със среден тегловен коефициент 1.83, и други причини, препятстващи иновационната дейност, със среден тегловен коефициент 1.36 (вж. Приложение 1).

Анализът на променливите в тези групи показва, че *"твърде дългият период за възвръщаемост по иновациите"* и *"липсата на подходящи източници за финансиране на проектите за иновации"* са между най-често срещаните препятствия. Те се отнасят до всички размерни групи предприятия и до всички форми на собственост и механизмите на тяхното придобиване. Най-силно е проявлението на тези "бариири" в предприятията от средната размерна група (от 51 до 500 човека). Към тях се отнасят частните предприятия, придобити чрез касовата и боновата приватизация.

Проведени наблюдения³ на предприятия у нас също показват, че *"липсата на подходящи източници за финансиране на проектите за технологични*

---

³ Вж. Тодоров, К. Стратегическо управление в малките и средните фирми. С., "НЕКСТ", 1997, с. 225; Димитров, Ал. и др. Бариири пред иновациите. С., ИК "Сиела", 1997, 43-52.

иновации” е един от най-силно препятстващите фактори. Това се дължи на вътрешната ресурсна ограниченост, стремежа от страна на финансово-кредитните институции към изключително висока осигуреност на отпусканите кредити, тромавата система на тяхното отпускане и неправилно подготвени и недостатъчно добре обосновани бизнес-проекти на предприятията.

Анализът на разпределението – според собствеността и механизмите за нейното придобиване, показва, че най-малко проблеми от подобно естество изпитват смесените предприятия с чуждестранно участие.

Известно е, че едно от основните предизвикателства пред българските предприятия е преодоляването на технологичната празнина, присъща на повечето от тях. А недостатъчните финансови средства, с които разполагат, е един от най-сериозните проблеми пред развитието им. Тези проблеми са свързани както с изтичането на големи парични потоци зад граница, така и с тяхното отдръпване от самия индустриален сектор. Отливът на собствени инвестиции за ИРД не беше компенсиран с капитал от външни, чуждестранни инвеститори. Това е важна особеност на спада на българското промишлено производство на стоки за крайно потребление. Той беше компенсиран от вноса на техни чуждестранни заместители. Това е естествено, защото българските стоки не отговаряха на нарасналите съвременни потребности на пазара.

Друга особеност е, че чуждестранните инвеститори не проявиха интерес към развитието на високотехнологичните предприятия у нас. По-голяма част от тези инвестиции и технологии се насочваха към ниско-технологичните предприятия и отрасли. Дори и в предприятията, в които има доминиращо чуждестранно участие, собственото им технологично развитие е средно, а често пъти и по-ниско от средното. Те са интегрирани в структурите на чуждите компании, при което се използват технологични проекти и технологии, внесени отвън. Ярък пример в това отношение са попадналите в нашето наблюдение фирми “Идеал Стандарт”, “АББ Авангард” и “Оригинал”, разположени в Севлиево.

Както проведеното от нас, така и изследвания на други икономисти⁴ показват, че причината за това (според мениджърите на смесените предприятия в нашата страна) е в чуждестранния партньор. Той не желае да развива тяхната ИРД, а предпочита само уменията на българския персонал. От гледна точка на видовете технологии, въз основа на анализ на резултатите от анкетно проучване,⁵ се доказва, че българските предприятия

---

⁴ Вж. *Laky, T. SMEs in Hungary – Facts and Concepts for the European's Council Project “The Promotion of Small and Medium Enterprises in Europe”*. Private report, Budapest. Цит. по *Димитров, М., К. Тодоров*. Индустриалната организация и предприемачеството в условията на преход. С., 1996, с. 41.

⁵ Това са резултатите от наблюдение на 50 предприятия в България през 1996 г. От тях 25 са с доминираща чуждестранна и 25 с доминираща българска собственост. Вж. *Chobanova, R. Technology transfer to Bulgaria*. In: Y. Djarova (Ed.). *Foreign direct investment in Central and Eastern Europe*. 141-154.

предпочитат най-вече чуждестранни инвестиции, материализирани в производствени технологии. Това не съответства на вида технологични иновации, предоставяни от инвеститорите, тъй като, пак според същото проучване най-голям е обемът на тези инвестиции за обучение на мениджърския състав. Като най-съществени за абсорбционния потенциал на българските предприятия за трансфер на нови технологии от гледна точка на чуждестранните инвеститори са идентифицирани следните фактори: квалификацията на работната сила, условията за производство в предприятията и логистиката, както и съответната държавна политика.

Значително препятствие пред иновационната дейност в наблюдаваните предприятия са и *“твърде големите разходи за иновации”*. Този фактор най-силно е проявен в размерната група от 51 до 500 човека. Към нея се отнасят приватизираните предприятия без чуждестранно участие и част от държавните предприятия.

На последно място в групата на вътрешните за предприятията икономически фактори, препятстващи иновационната дейност, са *“прекалено многото рискове”*. Стойностите на тегловния коефициент показват, че той също е пречка, е неговото равнище е над средното. Най-често – в 50% от случаите, този фактор е препятствие пред новосъздадените предприятия.

Препятстващото значение на анализираниите *вътрешни икономически фактори* намира проявление в *“недостатъчния потенциал за иновации”* на наблюдаваните предприятия. Ниският им иновационен потенциал се определя от равнището на променливите, които го характеризират. Изследването показва, че *“твърде малкото налични средства за ИРД”* и *“недостатъците в качеството на собствената ИРД”* са едни от най-големите препятствия пред иновационната дейност. Най-сериозни затруднения от такъв характер срещат предприятията с размер от 51 до 500 човека персонал и с над 501 заети. Това са държавните и приватизираните без чуждестранно участие предприятия. Новосъздадените и тези със смесена форма на собственост посочват в по-малък брой от случаите това препятствие като “често” срещано (съответно- 33 и 9%).

На второ място по степен на сила в групата на факторите, влияещи на иновационния потенциал на предприятията, са:

- “липса на персонал с опит”;
- “недостатъчна информация за пазарите”;
- “недостатъчна информация за съвременните технологии”.

Данните показват, че затруднения, които ограничават потенциала за иновации в различна степен, но с незначителни отклонения, изпитват почти всички наблюдавани предприятия. *Най-големи трудности* от такъв характер и в този случай са посочили предприятията от средната размерна група, към която се отнасят приватизираните предприятия без чуждо участие. *Най-малко такива затруднения* изпитват смесените предприятия с чуждестранно участие и някои от новосъздадените.

Препятствията пред иновационната дейност на предприятията

“Състоянието на собствения технологичен потенциал в наблюдаваните предприятия” е съществено препятствие в тяхната иновационна дейност. Съдържанието на този фактор се формира като съвкупност от значения на показателите, които определят възможностите на наличната технология във всеки момент. Значенията на съответните показатели се определят от специализирани за тази цел фирми след провеждането на технологичен одит.⁶

Състоянието на технологичния потенциал за осъществяване на иновации трябва да се прецени от икономическа и от инженерно-техническа гледна точка чрез показатели за равнището на тяхната техника и технология. Съдържанието на този фактор ясно показва нуждата от високо-специализирана и професионална одиторска оценка. При нейното формиране са необходими конкретни познания за технологичния потенциал както на отраслово равнище, така и в световен мащаб. Тъй като анкетираните стопански ръководители са посочили, че *“недостатъчната информация за съвременните технологии и за пазарите”* е по-голямо препятствие, то става ясно, че тяхната преценка не може да се приеме за обективна и напълно достоверна.

Този препятстващ фактор е проявен най-силно в групата на предприятията с размер между 51 и 500 човека. Към тях се отнасят преди всичко приватизираните предприятия без чуждестранно участие и мениджърите им са били най-високо критични при тяхната самооценка. *Най-ниско* е препятстващото влияние в предприятията с размер над 500 заети. Към тях се отнасят смесените предприятия с чуждестранно участие и част от държавните. Прякото наблюдение върху тези предприятия показва, че мениджърите на последните са проявили най-ниска степен на обективност при преценката за собствения технологичен потенциал като бариера пред осъществяваните от тях иновационни дейности. Стойностите на този фактор в новосъздадените предприятия също са по-ниски от средните. Това показва, че и техните ръководители не могат да направят достоверна сравнителна оценка на технологичния им потенциал.

Ето защо смятаме, че е необходимо извършването на специализиран технологичен одит. Организациите, предоставящи тази услуга, са специализирани и в избора на най-подходящата техника и технология, съответстваща на нуждите от висока конкурентоспособност на наблюдаваните предприятия. Такава организация например е Европейският иновационен център с представителство в София.

На последно място в тази група фактори са *“трудностите при управлението и контрола на разходите за иновации”*. Най-малко такива трудности изпитват новосъздадените предприятия с размер до 50 човека – 66.7% от тях са посочили като отговор “не”.

⁶ За достоверността на преценката за значението на този фактор в случая имаме определени резерви, защото нито едно от наблюдаваните предприятия не е получило такава специализирана одиторска оценка.

Средният тегловен коефициент на факторите, обуславящи собствения технологичен потенциал, е 1.83 (вж. Приложение 2). Той показва, че:

- групата на вътрешните икономически фактори има по-голямо препятстващо значение от недостатъчния иновационен потенциал;
- вътрешните икономически препятствия пред иновационната дейност ограничават и правят недостатъчен иновационния потенциал на предприятията.

Към групата на вътрешните за предприятието фактори, които пречат на иновационните дейности, е обособена и *трета подгрупа*. Тя има характер на *“други препятстващи причини”*. Към нея, на първо място, спадат *“нерешителността и колебанията на мениджърите поради големия риск при избора на време за начало на иновационната дейност”*. В наблюдаваните предприятия тази причина се проявява *най-често* в тези с размер до 50 човека (в новосъздадените) и с размер между 51 и 500 човека. Към тях се отнасят смесените предприятия.

Мениджърите, посочили отговор “не” на този въпрос, имат висок относителен дял - 67% от анкетираните в новосъздадените предприятия, 47% - в тези с размер между 51 и 500 заети (приватизирани предприятия без чуждо участие), и 43% - в предприятията с размер над 500 човека (преобладаващо държавни предприятия).

На второ място в тази подгрупа фактори е обстоятелството, че иновационните проекти и тяхната реализация е *“много лесно да бъдат копирани от други конкурентни предприятия.”*⁷ В случая доминира отговорът “не”. Такъв отговор дават 83% от новосъздадените предприятия, 50% от тези с размер между 50 и 500 човека и 62% - с размер над 500 заети. Към тях се отнасят преобладаващо държавните предприятия.

На последно място в групата на *другите препятстващи фактори* са *“липсата на потребност от иновации”* в наблюдаваните предприятия и *“значението на иновациите при определянето на фирмената стратегия”*. Тегловните коефициенти на тези два фактора показват, че почти всички анкетираните мениджъри и предприемачи осъзнават голямата нужда и значението на технологичните иновации за повишаване на конкурентоспособността на техните предприятия. Показателно за това е, че:

- 100% от предприемачите в предприятията с размер до 50 човека посочват отговор “не”, т.е. съществува потребност от иновации. 83% от тях отговарят, че иновациите имат място в стратегията на предприятията им. Това са предприемачи от новосъздадените предприятия.

⁷ Анализът на източниците на иновационни идеи показва, че ролята на *местните и чуждестранните патенти* за иновационната дейност е малка и мястото, което заемат, е по-скоро слабо значимо. Констатираната зависимост между тези два фактора показва, че наблюдаваните предприятия не патентоват осъществяваните от тях иновации, защото те не са нещо принципно ново, а имат характер по-скоро на подобрения и усъвършенствания. Смятаме, че това е достоверната причина за ниския тегловен коефициент и слабо значение на този фактор.

Препятствията пред иновационната дейност на предприятията

- 62% от анкетираните мениджъри на предприятия с размер между 51 и 500 заети посочват, че в предприятията *има потребност от иновации*, а 38% смятат, че такава потребност има “понякога”. 66% декларират, че иновациите *имат място в стратегията* на техните предприятия, а 34% определят тази нужда като съществуваща “понякога”. Това са мениджъри както на приватизирани предприятия без чуждестранно участие, така и на такива с чужда собственост.

Анализът на иновационната активност на тези предприятия дава отговор на това какви са причините. Високата иновационна активност на смесените предприятия с чуждестранно участие определя отговора на техните мениджъри, че за наблюдавания период няма потребност от иновации. Такива са били направени неотдавна. Ниската иновационна активност на приватизираните предприятия без чуждестранно участие определя отговора, че в тях има потребност от иновации. Нито един от мениджърите в тези групи не посочва, че “*нововъведенията нямат място във фирмената им стратегия*”.

Анализът на вътрешните за предприятията фактори, пречатстващи иновационната дейност, позволява да направим следните изводи и обобщения:

Вътрешните икономически фактори имат най-голямо пречатстващо влияние върху иновационната дейност в наблюдаваните предприятия (вж. приложенията).

Средният тегловен коефициент на тази група фактори е най-висок. Неговото значение, получено в зависимост от групировката на предприятията според формата на собствеността им и механизмите за тяхното придобиване, е 2.23, а според размера им – 2.17.

По-високият среден тегловен коефициент, получен в зависимост от собствеността, показва, че именно тя и механизмите за нейното придобиване и произтичащите от нея права и контрол върху тези предприятия имат по-голямо значение като пречатстваща бариера пред иновационната дейност, отколкото размера на предприятията.

Тази зависимост се потвърждава и когато се съпоставят средните тегловни коефициенти на другите две подгрупи на вътрешните за предприятията фактори, които пречатстват иновационната дейност в тях (вж. приложенията).

Средният тегловен коефициент на групата фактори, отразяващи потенциала за иновации според формата на собственост, е 1.93, а този на същата група фактори, но наблюдавани според различните размерни групи, е 1.83 (вж. приложенията).

По-голямото значение на признака собственост и функциите, произтичащи от нея, се потвърждава и при съпоставянето на средните тегловни значения на факторите, обособени като *други причини, пречатстващи иновационната дейност*.

При съпоставянето на средните тегловни коефициенти на трите подгрупи на вътрешните за предприятията фактори, препятстващи иновационната дейност в тях, констатирахме, че:

- вътрешните икономически фактори са най-голямото препятствие. Те в голяма степен обуславят недостатъчния иновационен потенциал на предприятията;
- на второ място е недостатъчният иновационен потенциал на самите предприятия. По-ниският среден тегловен коефициент на тази подгрупа фактори, отколкото същия на вътрешните икономически фактори определя като причини за това именно последните;
- третата подгрупа – *“други причини, препятстващи иновационната дейност”* в предприятията, има най-нисък среден тегловен коефициент. Той е 1.36, определен във връзка с размера на предприятията, и 1.46 – във връзка с формата на собственост върху тях (вж. приложенията). Според методиката за анализ неговите значения се определят като ниски, слаби и незначителни. Това показва, че причините и факторите в тази подгрупа на практика имат много малко препятстващо влияние.

Външни препятствия пред иновационната дейност

Анализът на иновационната дейност в условията на преход към пазарна икономика е невъзможен, без да се изследва външната среда, в която функционират предприятията. В този аспект ще анализираме по-важните външни фактори, препятстващи тази дейност.

Такъв подход към проблема за иновационната дейност, обусловен не само от вътрешната, но и от външната среда на предприятията е необходим, защото често пъти технологичните иновации и структурните трансформации се интерпретират по начини, чрез които се илюстрират универсални теории за тях. Затова ще се спрем на някои по-важни елементи на външната среда.

Тя се определя преди всичко от условията на валутен съвет, при които функционирането на предприятията е съпроводено от промени в тяхната дейност. През този период се подобри финансовата дисциплина, повиши се събираемостта на данъчните плащания и т.н. Същевременно обаче пред тях все още в малка степен стои активният, вътрешноприсъщ стремеж за разширяване на дейността им чрез технологични иновации. Това се дължи и на недостатъци на нормативната и институционалната среда, която отговаря само в определена степен на изискванията за икономическо развитие.⁸ Нормативно-правната и институционалната среда на този етап не осигуряват необходимите възможности пред другата страна на процеса – условия за активно, систематизирано предприемачество, за разкриване на нови (малки и средни) предприятия, за технологично реструктуриране и иновации.

---

⁸ Тя осигурява финансовата стабилизация на макроикономическо равнище, а губещите и нискоефективни предприятия са поставени в режим на изолация и ликвидация. Същевременно безработицата достигна по официални данни най-високите си равнища - 17 - 18%.

Най-напред ще посочим, че все още липсва стратегия за технологично реструктуриране в индустриалния сектор, което лишава от съдържание този етап на икономическия преход. А според около 70% от анкетиранияте ръководители липсата на такава стратегия се оказва съществена причина и бариера за технологичните иновации. Мениджърите смятат, че законодателните органи не желаят и не разбират същността на реалните икономически промени. Това от своя страна поражда у тях отношения и поведение на недоверие и несигурност в заобикалящата ги среда, възбужда инстинкта на самосъхранение и оцеляване, което потиска тяхната предприемаческа инициативност и иновационна активност. Честите, необосновани и незадълбочено аргументирани промени в тази среда естествено насочват към дейности, носещи моментни положителни резултати.

Макар че резултатите от наблюдението поставят винаги на едно от първите места *“липсата на подходящи източници за финансиране”* и други проблеми, свързани с недостига на парични средства, той не е единственият и най-важният аргумент за ниската иновационна активност на предприятията. Не по-маловажен е и проблемът за изграждането на такава нормативно-правна и институционална среда, която да създава условия за повишаване на иновационната активност. Уместно е да поясним, че става дума не за прилагането на стимулиращи методи и средства, не за облекчения, имащи икономическа природа, но с административен произход, а за изграждането преди всичко на среда, в основата на която стои доверието, сигурността и положителните рационални очаквания на предприемачите и мениджърите. При наличието на такава среда източниците на иновационни идеи, въплътени в обосновани и аргументирани бизнес-проекти, могат да се превърнат в ресурс, чрез който да се “заработят” недостатъчните финансови средства за технологични иновации.

Формирането на институции, съдействащи за вземане на решения и практическото им прилагане на микро- и на макроравнище, означава, че на преден план трябва да излезе мотивацията и ангажираността с проблемите на вътрешните, собствените източници на икономическия растеж. Това кореспондира с формите, чрез които изпълнителната власт приема и легитимира своите решения.

Отговорността на институциите за предоставянето на информация, имаща формата на закони, нормативни актове, правилници, стандарти, сертификати и др., е изключителна. Уникалното в посоката на тяхната дейност трябва да бъде формирането на такава среда, която да стимулира и да активизира иновационната дейност на предприятията.

Изпълнението на тази отговорност обаче е на ниско равнище. То намира конкретен израз в съществуващата нормативно-правна среда, регулираща иновационната дейност на предприятията.

А ето как изглеждат институционалната и нормативно-правната среда през погледа на FIAS (консултантска служба по чуждите инвестиции) към

Световната банка. Посочените по-долу констатации се отнасят за административните бариери пред инвеститорите в България през 1999 г:

- “Като цяло данъчната администрация гледа на частния сектор с висока доза подозрителност.

- Липсва прозрачност при подготовката и приемането на новото данъчно законодателство.

- Съществуват големи проблеми при приложението на данъчните закони, поради което инвеститорите не се чувстват сигурни как точно трябва да изпълняват данъчните си задължения, за да не са уязвими от тълкуванията на данъчните “експерти”.

- Системата за стимулиране на данъчните служители обвързва техните възнаграждения с разкрити данъчни нарушения. Това води до постоянни ревизии и увеличава финансовото и бюрократичното бреме за инвеститорите.

- Дестимулиращ за инвеститорите е периодът от 6 месеца за възстановяване на данъчния кредит по ДДС;

- Инвеститорите смятат, че предоставят безлихвен кредит на бюджета, защото не се начисляват лихви върху забавения данъчен кредит.”⁹

Извадки от Бялата книга на чуждестранните инвеститори за 1999 г. са по-лаконични, еднозначни, но по принцип не са по-различни и по-малко обезпокояващи:

- “често променяща се и непредсказуема данъчна политика;

- несправедливо, а понякога и двойно облагане на лихвата;

- ненужно бюрократизиране;

- правила с неясни или непредвидени практически последствия;

- липса на законодателна яснота;

- трудности, свързани с: получаването на помощ от данъчните служби; данъчните проверки; данъчните спорове;

- неспазване от страна на държавните органи на техните законови задължения”.¹⁰

Аналогични са трудностите, които споделиха по време на извършеното наблюдение мениджъри и предприемачи в предприятия както със смесено участие, така и с изцяло българска собственост.

Недостатъци в нормативната среда съществуват и във връзка с ограничените възможности за дългосрочно банково кредитиране. Разпадането през 1996 –1997г. на банковата система беше последвано от психологически и от нормативни бариери пред дългосрочното кредитиране. Освен това липсват институции, които кредитират изследвания и разработки с по-висока степен на риск. Някои от по-важните причини за това са:

- Основният лихвен процент и лихвите по депозитите имат по-ниски реални стойности от номиналните.

---

⁹ Вж. Капитал, 8-14 януари 2000, с. 28.

¹⁰ Пак там.

Препятствията пред иновационната дейност на предприятията

- Високият лихвен процент по кредитите и ниските лихвени проценти по депозитите, както и други причини, насочват изнасянето на паричен капитал зад граница от частни физически и юридически лица.

- В такава среда търговските банки формират своите приходи от други източници, които са извън реалния стопански сектор. Там са и по-добрите гаранции за възвръщаемост на техните разходи.

- Липсва национална стратегия за технологично реструктуриране и ясно регламентирани вътрешни програми и схеми за кредитиране на иновационните проекти.

- Такива програми са подменени с изискването за повече от 130% осигуреност на кредитите с високоликвидни средства, което е сериозен проблем, особено пред новосъздадените предприятия.

- Налице е една непазарна практика, останала от времето на плановата икономика. Става дума за т.нар. поръчителство. Вместо на пазара на финансовите услуги да има институции, застраховащи банковия кредит на експертен принцип, срещу което да получават съответните застрахователни премии, такава отговорност се изисква от хора, които не са специалисти, а обикновено са близки и приятели на кредитополучателите. Този кръг продължава да се "върти", макар че неговите последици отдавна са известни.

- Липсата на солидно аргументирани бизнес-проекти води до закриването поради неизползване на чуждестранни кредитни линии, отпускани например по програмата ФАР от ЕБВР и други външни институции, с цел технологично реструктуриране и иновиране.

Ето защо тази среда не стимулира доверието на бизнеса и иновационната дейност на предприятията. Тя се характеризира с хаотични и непрекъснати промени. Това е недостатък на законодателството, внасящ нестабилност в икономическата среда.¹¹

Липсата на стабилна, ясна и опростена нормативно-правна система предполага големи разходи на време, средства и труд за адаптиране на предприятията към постоянно появяващите се нови изисквания, променящи и отричащи съществуващите преди това.

Недостатъците на законодателството, множеството нормативни изисквания към бизнес-сектора, безконтролната държавна бюрокрация естествено пораждаат стремеж към заобикалянето на тези препятстващи фактори. *Средството* е корупция. *Резултатът* е стремеж към тактическа, моментна изгода за сметка на отказ от активна иновационна дейност. *Цената* е ниското, равнище на инвестиционната и иновационната активност в нашата страна.

---

¹¹ В приетите закони в 38-то ОНС преобладават почти двойно измененията и допълненията във вече приети закони (97 до декември 1998 г.) над новоприетите (52 на брой за същия период). Вж. *Минасян, Г.* Десет години преход : Колко още? Доклад на тема "Икономиката на България на границата на две столетия", изнесен на Юбилейна научна конференция по случай 50 години от създаването на ИИ при БАН. С., 1999.

Анализът показва, че между елементите на външната среда най-голямо препятстващо значение имат несъвършенствата в Закона за корпоративното подоходно облагане (ЗКПО). Тази бариера най-“често” е посочвана от мениджърите на предприятията с размер от 51 до 500 човека (66%) и над 500 заети. Предприемачите и мениджърите в новосъздадените предприятия с размер до 50 човека нито веднъж не са посочили като отговор “често”. Това се обяснява с факта, че тези предприятия не са регистрирани като юридически лица, а по Закона за лицата и семействата и не са субекти на ЗКПО.

“Недостатъците в законодателството, нормативните актове, правилниците, стандартите, сертификатите и др.” също заемат водещо място в групата на външните причини. Това са недостатъци, които се отнасят до отделни, специфични за всяко предприятие проблеми. Те са свързани с регламентирането на ИРД на предприятията, с издаването на сертификати за качество на произвежданите стоки и т.н.

Изследването на препятствията пред иновационната дейност и на посъществените елементи на външната среда са основание да направим следните изводи и обобщения:

Външните фактори могат да се обособят в две подгрупи. *Едната* обхваща факторите (причините), с икономическа нормативно-правна насоченост, а *другата* – с организационно-икономическа.

Посочените от мениджърите и предприемачите отговори определят високия среден тегловен коефициент на първата подгрупа. Тяхното по-голямо значение изпъква особено, когато тези причини са изследвани във връзка с различните групи предприятия според формата на тяхната собственост - 2.07 (вж. Приложение 2), в сравнение със значението им, но във връзка с размерната структура на наблюдаваните предприятия – 1.93 (вж. Приложение 1). Анализът (чрез средни тегловни коефициенти) на получените резултати показва, че и частните, и държавните предприятия изпитват еднакви проблеми. Те произтичат от външните причини с нормативно-правна, икономическа насоченост (вж. таблицата).

Таблица

Влияние на нормативно-правната среда върху наблюдаваните предприятия от държавния и частния сектор

Частни предприятия	Държавни предприятия
1035 – 2.17	1035 – 1.85
1036 – 2.07	1036 – 1.92
1037 – 2.22	1037 – 2.38
1038 – 1.96	1038 – 2.15
1039 – 1.87	1039 – 2.08
Средно: 2.06	Средно: 2.08

Препятствията пред иновационната дейност на предприятията

Следователно икономическата нормативно-правна среда се възприема по един и същи начин от мениджърите и предприемачите както от държавния, така и от частния сектор.

Причините с организационно-икономически характер, определящи втората подгрупа, имат по-слабо влияние. Техният среден тегловен коефициент е по-нисък. Неговата величина във връзка с формата на собственост е 1.77, а във връзка с размерната структура – 1.63 (вж. приложенията). И в тези случаи се потвърждава установената вече зависимост, че подобни причини оказват по-силно влияние при изследването според формата на собственост и произтичащите от нея типове на контрол и управление, отколкото при размерния признак на предприятията.

Установеният среден тегловен коефициент на факторите, препятстващи иновационната дейност и формиращи външната среда на предприятията в зависимост от размерната структура, е 1.82, а в зависимост от формата на собственост – 1.96 (вж. приложенията).

Следователно факторите на външната среда оказват по-съществено влияние и имат по-голямо значение, когато наблюдаваме тяхното въздействие във връзка с признака “собственост върху предприятията”. Обратно, препятстващото им влияние е по-малко според признака “размер на предприятията”.

Резултатите от анализа показват, че не размерът на предприятията и по-точно големината, са бариери пред тяхната способност за иновации, а бюрократизмът, нежеланието за промяна в големите предприятия и др.¹² Последното пряко кореспондира с типа на собственост и произтичащите от нея контрол и управление.

При съпоставянето на средните тегловни коефициенти на вътрешните (факторите на вътрешната за предприятието среда) и външните препятствия (факторите на външната среда) установихме, че вторите имат по-голяма сила (1.96) от първите (1.88). Тази зависимост се отнася както за структурата на предприятията според собствеността, така и до размерната структура (вж. приложенията).

Обстоятелството, че външните икономически препятствия пред иновационната дейност в наблюдаваните предприятия са по-големи от тези с организационен характер, от една страна, а между вътрешните препятствия най-голямо е значението също на икономическите фактори (които са еднородни поради икономическата си природа), от друга, ни дава възможността да направим следното обобщение:

Външните и вътрешните икономически фактори са причините, оказващи влияние върху недостатъчния иновационен потенциал на

---

¹² По сходен проблем е аналогичен изводът на П. Дракър. Вж. Дракър, П. Новаторство и предприемачество. С., Изд. “Хр. Ботев”, 1992, с. 191.

наблюдаваните предприятия. Средните тегловни коефициенти на икономическите фактори са по-високи от тези на показателите за собствения технологичен потенциал. Това означава, че анкетираните предприемачи и мениджъри са посочвали като отговор “често” причини с икономически характер в повечето от случаите в сравнение с тяхната преценка на причините, свързани с недостатъчния потенциал на техните предприятия.

Относително ниският, недостатъчен иновационен потенциал на наблюдаваните предприятия е резултат от отрицателното (препятстващо) влияние на икономическите фактори.

Възприемането на подобен извод (при наличието на някои особености) дава основание да изразим нашето становище, което е във връзка с един актуален и широко дискутиран от специалистите в тази област проблем.¹³ За да стане по-ясно, накратко ще предадем съдържанието на проблема, основните гледни точки към него и авторите, които аргументират своите разбирания.

В съвременните изследвания на иновационната дейност *ролята* на икономическите и на социалните условия, от една страна, и *ролята* на иновациите като средство за преодоляване на упадъка на микро- и макро-равнище и за изход от икономическата криза, от друга, в скрита форма поставят въпроса дали цикличният характер на иновационната дейност обуславя динамиката на икономическият живот, или обратно, икономическите закономерности определят цикличността на технологичните иновации?

Необходимостта да изследваме иновационната дейност в предприятията, в тяхната среда – икономиката, и то насочена към преход, към пазарна организация налага да вземем отношение по този въпрос.¹⁴

Ролята на социално-икономическите условия за осъществяването на технологичните иновации се анализира на равнище “иновации - икономически растеж”.¹⁵ На това равнище съществуват две групи мнения:

Според първата икономическата ситуация и *по-точно фазата на депресията* е причината за по-активната иновационна дейност, а тя самата е резултат от депресията. “Тесните места в икономиката” са причината за иновациите, а депресията изисква “базови иновации”. Алтернатива няма. “Технологичният пат. Иновациите преодоляват депресията”, такова е

¹³ Вж. *Николов, Ив.* Дългите вълни на Кондратиев. С., 1985 ; *Чобанова, Р.* Икономически подходи при изследване на глобалната технологична промяна. - *Икономическа мисъл*, 1997, N 5.

¹⁴ По този проблем са изразили своите разбирания икономисти със световна научна известност, проведени са няколко международни научни конференции и са публикувани огромен брой статии, студии и монографии.

¹⁵ Кондратиев е първият икономист, който поставя този въпрос, но само по принцип. Проблемът сега заема централно място в теорията за дългите вълни на иновациите.

заглавието на книгата на Г. Менш излязла през 1975 г. Това становище защитават и други световноизвестни автори като Й. Шумпетер, американските професори Граам и Сенг, Дж. Форестър и др.¹⁶

Другата гледна точка също определя икономическата ситуация като причина, имаща главна роля за осъществяването на иновационната дейност. Но според нейните привърженици К. Фрийман и Клайнкнехт¹⁷ тя се реализира *през фазата на оживлението*. Основните моменти се свеждат до следното: главната роля при осъществяването на иновационните дейности принадлежи на икономическата ситуация, на търсенето на иновации, а не на тяхното предлагане. По тази причина формирането на клъстери от важни иновации става през фазата на оживлението, когато се създава устойчиво търсене на иновации, основано на стратегията за “максимизиране” на печалбата.

Посочените гледни точки съвсем не трябва да се определят като противостоящи и противоречащи, защото през отделните фази на икономическите цикли може да става дума за различни видове иновации. Тяхното движение се подчинява на различни закони.

Така на въпроса “Кое доминира - законите на науката и техниката, технологичният потенциал на предприятията за иновации, или законите на икономиката?” отговорът, който е в сила, се основава на принципната постановка на Кондратиев. Развитието на науката и техниката, превръщането на откритията и изобретенията в технологични иновации са “включени” в закономерните процеси на икономическата динамика.¹⁸ *Необходимо условие* за технологичните иновации е наличието на “нови комбинации” в икономиката (по Шумпетер)¹⁹ или на научно-технически открития и изобретения (по Кондратиев). А *достатъчното условие* са подходящите стопански възможности за приложението им.

Иновационната дейност и технологичните иновации в предприятията са резултат от потребностите на производството, на практиката и от наличието на подходящи икономически условия за тяхното осъществяване. Това е мнението, което подкрепяме и ние чрез аргументираните резултати от нашето изследване.

Обобщаващият извод е, че иновационната дейност на наблюдаваните предприятия в условията на реструктуриране и на преход към пазарна икономика е на равнища, които са около средното и ниското. Тя среща значителни препятствия и не е тяхна иманентна черта. Въпреки това са налице и фактори, които благоприятстват нейното осъществяване. Затова

¹⁶ Вж. *Николов, Ив.* Цит. съч., 65 – 77.

¹⁷ Пак там, 65 – 77.

¹⁸ Вж. *Кондратиев, Н.* Дългите вълни в икономиката. С., УИ “Стопанство”, 1995, 123 – 124.

¹⁹ Вж. *Шумпетер, Й.* Теория економического развития. М., Изд. “Прогрес”, 1982, с.159.

смятаме, че иновационната дейност е функционална променлива, която зависи от икономическите условия и от икономическата среда.

Мотивацията на предприятията за такава дейност и за по-висока иновационна активност се основава на двупосочната връзка “външна среда – предприятия”.

От една страна, икономическите условия на външната среда определят *необходимостта* от технологични иновации. Тя обаче се превръща в *реалност* само за предприятията, в които има утвърдени собственически права и контрол. Това са тези с обикновен частен контрол – малките новосъздадени предприятия и смесените с чуждестранна собственост. Вниманието на техните ръководства и персонал вече е обърнато към по-доброто им представяне на пазара, основаващо се и на по-високия дял на технологичните иновации.

Следователно, това са микроединиците, които са в състояние за най-кратко време да променят положително икономическата среда и нейните условия, което е и *другата посока на връзката* “предприятия – външна среда”. Тази двупосочност на връзките е в основата и определя мотивацията на предприятията в тяхната иновационна дейност. Тя очерта наличието и на втора група предприятия, формирана на базата на подобна зависимост.

В тази група са предприятия, в които инвестиционни посредници чрез боновата приватизация притежават по-голямата част от собственическите права, а също и някои предприятия, придобити чрез касова приватизация и такива, които още са държавна собственост, в процес на приватизация или само са обявени, но още не са приватизирани. В тях при наличието на установени права на собственост, но поради липсата на ясен корпоративен контрол и мениджърска свобода на действие борбата на групите по интереси продължава, а предприемаческата и иновационната активност са слаби. Поради това тези предприятия като елемент на непосредствената среда са една от бариерите пред иновационната дейност. Те не съдействат за активната и благоприятната промяна на икономическата среда.

Стратегическата необходимост от технологични иновации в тези предприятия може да се превърне в реалност при наличието на ясно формулирани права на собственост и институции, чрез които те се реализират и защитават. Обратно, когато няма такива права или институции, които да гарантират тяхната правна и икономическа реализация, дейността на стопанските агенти е насочена към постигане само на текущи, краткосрочни цели, сред които не са технологичните иновации. Недостатъците на непълно изградената нормативно-правна, институционална и икономическа външна среда обуславят слабата иновационната активност на предприятията.

Приложение 1

Тегловни коефициенти на факторите, препятстващи иновационната дейност на предприятията, наблюдавани според размера

Фактори на вътрешната среда			Фактори на външната среда	
Вътрешни икономически	Недостатъчен потенциал	Други	Нормативно-правни	Организационно икономически
1011 – 2.13	1021 – 2.31	1031 – 1.22	1035 – 2.03	1027 – 1.61
1012 – 2.19	1022 – 1.81	1033 – 1.20	1036 – 2.01	1028 – 1.77
1013 – 2.18	1023 – 1.85	1034 – 1.39	1037 – 2.04	1040 – 1.50
1014 – 2.21	1024 – 1.71	1041 – 1.63	1038 – 1.79	
	1025 – 1.81		1039 – 1.77	
	1026 – 1.49			
	1032 – 1.83			
Средно - 2.177	Средно – 1.830	Средно – 1.360	Средно – 1.93	Средно – 1.63
Средно за вътрешната среда – 1.789			Средно за външната среда – 1.821	

Легенда:

1011 – Прекалено много рискове

1012 – Липса на подходящи източници за финансиране на проектите за технологични иновации

1013 – Твърде много разходи за иновациите

1014 – Твърде дълъг период за възвръщаемост на разходите по иновациите

1021 – Наличните средства за ИРД са твърде малко

1022 – Недостатъци в качеството на собствената ИРД

1023 – Липса на персонал с опит

1024 – Недостатъчна информация за съвременните технологии

1025 – Недостатъчна информация за пазарите

1026 – Трудности при управлението и контрола на разходите за иновации

1027 – Непълноценно външно обслужване

1028 – Липса на възможности за коопериране при иновационни проекти

1031 – Нововъведенията нямат място във фирмената стратегия

1032 – Недостиг на технологичен потенциал за осъществяване на иновациите

1033 – Няма потребност от иновации поради по-раншни такива

1034 – Много е лесно иновациите да бъдат копирани

1035 – Недостатъци в законодателството, нормативните актове, правилниците и др.

1036 – Пречки от данъчен характер – ЗДДС

1037 – Пречки, свързани със ЗКПО

1038 – Пречки, свързани с вноския режим

1039 – Пречки, свързани с изноския режим

1040 – Липса на интерес от страна на клиентите към нови продукти и прилагане на нови технологични процеси

1041 – Нерешителност и колебания поради голям риск при избора на време за започване на нововъведенията

Приложение 2

Тегловни коефициенти на факторите, пречателни за иновационната дейност на предприятията, наблюдавани според собствеността

Фактори на вътрешната среда			Фактори на външната среда	
Вътрешни икономически	Недостатъчен потенциал	Други	Нормативно-правни	Организационно икономически
1011 – 2.10	1021 – 2.49	1031 – 1.27	1035 – 2.01	1027 – 1.72
1012 – 2.28	1022 – 1.97	1033 – 1.35	1036 – 1.99	1028 – 1.88
1013 – 2.23	1023 – 1.92	1034 – 1.49	1037 – 2.30	1040 – 1.73
1014 – 2.31	1024 – 1.72	1041 – 1.71	1038 – 2.06	
	1025 – 1.73		1039 – 1.97	
	1026 – 1.71			
	1032 – 1.86			
Средно – 2.23	Средно – 1.91	Средно – 1.46	Средно – 2.07	Средно – 1.77
Средно за вътрешната среда – 1.870			Средно за външната среда – 1.960	

Легенда:

1011 – Прекалено много рискове

1012 – Липса на подходящи източници за финансиране на проектите за технологични иновации

1013 – Твърде много разходи за иновациите

1014 – Твърде дълъг период за възвръщаемост на разходите по иновациите

1021 – Наличните средства за ИРД са твърде малко

1022 – Недостатъци в качеството на собствената ИРД

1023 – Липса на персонал с опит

1024 – Недостатъчна информация за съвременните технологии

1025 – Недостатъчна информация за пазарите

1026 – Трудности при управлението и контрола на разходите за иновации

1027 – Непълноценно външно обслужване

1028 – Липса на възможности за коопериране при иновационни проекти

1031 – Нововъведенията нямат място във фирмената стратегия

1032 – Недостиг на технологичен потенциал за осъществяване на иновациите

1033 – Няма потребност от иновации поради по-раншни такива

1034 – Много е лесно иновациите да бъдат копирани

1035 – Недостатъци в законодателството, нормативните актове, правилниците и др.

1036 – Пречки от данъчен характер – ЗДДС

1037 – Пречки, свързани със ЗКПО

1038 – Пречки, свързани с вноския режим

1039 – Пречки, свързани с износния режим

1040 – Липса на интерес от страна на клиентите към нови продукти и прилагане на нови технологични процеси

1041 – Нерешителност и колебания поради голям риск при избора на време за започване на нововъведенията

8.I.2001 г.